

Tarihi Hamam Yapılarının İç Mimari Bağlamda İncelenmesi: Kars/Merkez

*Examination of Historical Bathhouse Structures in the Context of Interior
Architecture: Kars/Central*

ÖZET

Toplumlar temizlenmek, yerleşmek gibi ihtiyaçların giderilmesi için su kenarlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Süreçle temizlenmek için duyulan mahremiyet gereksinimiyle hamam yapıları şekillenmiştir. Farklı toplumlar tarafından benimsenen, geliştirilen hamam yapıları, insanların gündelik hayatında önemli rol oynamıştır. Türk toplumları hamam yapılarını kendi dini değerlerine göre şekillendirmiş ve özgün eserler üretmişlerdir. Osmanlı Dönemi'nde hamam yapıları halkın kaynaştığı, gündelik yaşamın içinde mekanlar olmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde tarihi hamam yapılarına rastlamak mümkündür. Ancak gelişen teknoloji ve hayat şartları ile hamam yapıları gündelik yaşamdaki değerini kaybetmiştir. Hamam kültürü ve tarihi hamam yapıları yok olmaya başlamıştır. Çalışmanın konusunu Kars/Merkez'de yer alan ve zaman içerisinde yok olma tehlikesi ile karşılaşmış Osmanlı Dönemi Hamam yapıları oluşturmaktadır. Hamam yapılarının tarihi süreci, Osmanlı dönemi hamam yapılarının özelliklerinin araştırıldığı çalışmada, Kars/Merkez'de yer alan Mazlumağa, Cuma ve İlbeyoğlu Hamamları hakkında veriler toplanmış, yerinde gözlem yapılarak belgelenmiştir. Hamam yapılarının kullanım şekilleri, mekân düzenlemeleri, mimari tipolojileri, yapı malzemeleri, üst örtü elemanları değerlendirilmiştir. Ardından yapıların günümüzdeki durumları aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamam Yapıları, İç Mekân, Mimarlık Tarihi, Kars.

ABSTRACT

Societies have historically settled near water sources to fulfill basic needs such as cleanliness and habitation. The concept of bath buildings evolved due to the necessity for privacy during the cleansing process. Baths, adopted and developed by various societies, have played a significant role in people's daily lives. Turkish communities shaped baths architecture in accordance with their religious values and produced unique works. During the Ottoman Era, baths became spaces where the public gathered and integrated into everyday life. Historical baths can be found in many parts of Anatolia. However, with advancing technology and changing lifestyles, baths have lost their value in daily life. The baths culture and historical structures have been on the verge of disappearing. The subject of this study focuses on Ottoman Era baths structures located in Kars/Merkez. The historical of baths, along with the characteristics of Ottoman Era baths, has been investigated. Data about the Mazlumağa, Cuma, and İlbeyoğlu Baths in Kars/Merkez was collected and documented through on-site observations. The usage patterns, spatial arrangements, architectural typologies, construction materials, and roofing elements of the baths structures were assessed. Subsequently, the current state of the structures is presented.

Keywords: Baths Buildings, Interior Spaces, Architectural History, Kars.

GİRİŞ

Eski dönemlerden itibaren insanlar yaşamak ve hayatta kalmak için birçok gereksinime sahip olmuşlardır. Bu gereksinimin başında ise su gelmektedir. Gerek hayatta kalmak gerekse temizlenmek için su insanlar için önemli bir unsur olmuştur. Tarihte insanların yaşamasında, toplumların gelişmesinde su önemli bir rol oynamıştır.

İnsanlar yaşamlarının devam etmesi için tarih boyunca suya ihtiyaç duymuşlardır. İnsanların yaşamasında, toplumların gelişmesinde su önemli bir görev görmüştür (Murat, 2012:125). Medeniyetlerin gelişmesinde rol oynayan su, toplumların kültürlerinde de kendine yer edinmiştir (Ertuğrul, 2009:241). Çünkü toplumlar kendi kültürleri kapsamında suya anlamlar yüklemişlerdir. Bereketin, saflığın ve arınmışlığın bir ifadesi olarak kabul edilen su, çoğu kültürde kutsal olarak görülmüştür (Murat, 2012:126). İnsanlar temel gereksinimleri olan suya erişimin kolay olması için sıklıkla su kenarlarına yerleşmişlerdir (Ertuğrul, 2009:241).

Toplumların yerleşik düzene geçmesinin ardından insanların fizyolojik ihtiyaçları olan yıkanma eylemi suyun daimî varlığı sayesinde yıkanma kültürüne dönüşmüştür. Toplumlar tarafından yıkanma kültürüne çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar sayesinde yıkanma kültürünün dinsel, kişisel, sosyal ve ölüm ile ilişkilendirilmiş arınma, hijyen ve huzur gibi temel bileşenleri ortaya çıkmıştır (Buccunio, 2012:77). Gelişen yıkanma kültürü sayesinde

Firdevs Kulak Torun¹

How to Cite This Article

Kulak Torun, F. (2023). "Tarihi Hamam Yapılarının İç Mimari Bağlamda İncelenmesi: Kars/Merkez" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:9, Issue:114; pp:8122-8134. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sss.71692>

Arrival: 13 July 2023
Published: 31 August 2023

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi İç Mimarlık Bölümü, Erzurum, Türkiye. ORCID: 0000-0003-0133-4216

toplumda sosyal ifadelerin aktarımı gerçekleştirilmiş ve insanlar yıkanma kültüründen beslenmişlerdir. Böylece yıkanma kültürü kendine sosyal bir etki alanı oluşturmuştur. Yaşanan süreç içerisinde bireyler yıkanma kültürünün gerektirdiği mahrem alanlara gereksinim duymuşlardır. Hamam yapıları da bu sayede şekillenmiştir. Gelişen hamam yapıları içerisinde sosyal etki devam etmiştir. Hamam yapıları, sosyal amaçlara hizmet eden; dinlenme, yeni ilişkiler kurma, sohbet etme eylemlerinin gerçekleştiği mekanlar olmuşlardır (Hallaç vd., 2018:56). Dünya uygarlıklarının bilinen en eski hamamı olarak kabul görmüş Asur Kralı III. Salmanasar'a ait bit yıkanma mekânı bulunmuştur. Ayrıca Pakistan'ın batı yönünde yer alan Sind bölgesinde İndus medeniyetine ait hamam kalıntılarının varlığı bilinmektedir (Eyice, 1997:402). İndus Medeniyetinde farklı bir bölge olan Mohenjo-Daro'da keşiflere ait olan 8 adet küçük ve halkın hizmetinde olan 1 adet geniş yıkanma alanı, kanalizasyon ve su sistemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Mackay, 1934:207-208).

Halkın kullanımı için inşa edilen hamam yapıları ilk olarak Atina'da gelişim göstermiştir. Yunan hamamları tasarımları, yapım teknikleri ve ısıtma sistemlerinin kullanılması kapsamında dikkate değer ölçüde yenilikçi yapılar olmuşlardır. Hamam yapılarının inşası Yunan kültürü ile farklı coğrafyalarda yayılmıştır. Marsilya, Kuzey Afrika ve Mısır gibi bölgeler Yunan hamamlarının inşa edildiği alanlar olmuştur. Ancak burada halkın kullanımında olan hamam yapıları kültürlerin, coğrafi koşulların etkisiyle plan düzleminde değişiklikler göstermiştir. Toplumların yerel ihtiyaçları, zevkleri hamam yapılarının mimarisini etkilemiştir (Lucore, 2016:331).

Hamam mimarisinin ilk örnekleri farklı medeniyetlere ait olsa Yunan kültürü tarafından geliştirilmiştir. Ancak hamam yapılarının toplum içerisinde yaygınlaşması, sosyal hayat içerisinde eğlence mekânı olarak gelişmesi Roma döneminde gerçekleşmiştir (Eyice, 1997:430). Roma döneminde hâkim oldukları coğrafyalarda çok fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmiştir (Yegül, 2009:102). Roma döneminin ardından hamam yapılarının önemini koruduğu süreç Bizans dönemi olmuştur. Roma ve Bizans toplumları aynı din ve gelenekleri paylaştığı için Roma döneminden kalan hamamlar aynı şekilde Bizans döneminde de kullanılmıştır. Roma döneminden farklı olarak Bizans döneminde hamam yapıları özel, devlet ve manastır hamamları olarak kullanım şekillerine göre sınıflandırılmıştır (Ertuğrul, 2009:246). Bizans döneminin ardından aynı coğrafyada hüküm süren Türk toplumu da hamam geleneğini devam ettirmiştir (Güner Aktaş, 2011:63). Ancak farklılaşan kültür sebebiyle Bizans ve Roma döneminden kalan hamam yapılarını dini kurallarına göre şekillendirerek kullanmışlardır (Önge, 1988:403). Hamam yapılarını şekillendirmeleri neticesinde Türk kültüründe özgün bir yeri olan Türk Hamam yapısı ortaya çıkarmıştır (Yegül, 2012:44).

Türk Hamam yapılarının özgün bir kültür ürünü olmaları çalışmanın konusunu belirlemiştir. Çalışma kapsamında Kars/Merkez'de inşa edilmiş olan Osmanlı dönemi hamamları ele alınmıştır. Bölgede Osmanlı hakimiyeti esnasında inşa edilmiş ve günümüze ulaşmış olan üç adet hamam yapısı çalışmanın alanını oluşturmuştur. Örnekleme yer alan hamam yapılarının kullanım amaçları, mekânsal örgütlenmeleri, mimari tipolojileri ve unsurları irdelenmiştir. Çalışmanın amacı aynı bölgede yer alan ve Osmanlı dönemi kapsamında inşa edilmiş olan hamam yapılarının kullanım amaçları, mekânsal örgütlenmeleri, mimari tipolojileri ve unsurları değerlendirilerek aralarındaki tipolojik benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesidir. Ayrıca yapılar hakkında geçmiş dönemlere ait var olan çalışmaların güncellenmesi ve yapıların günümüzdeki durumlarının belirlenmesi de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Türk devri hamam yapıları araştırılmıştır. Türk hamamlarının tarihsel gelişimi, mekân organizasyonları, mimari tipolojileri ve unsurları anlatılmıştır. Ardından Kars kentinde Merkez ilçede yer alan ve çalışmanın örneklemini oluşturan Osmanlı dönemi hamam yapıları tanıtılmıştır. Hamam yapıları, literatür taramaları, yerinde gözlem ve belgeleme yöntemleri ile elde edilen veriler aracılığıyla açıklanmıştır. Tanıtılan hamam yapıları literatürde elde edilen Türk Hamam yapılarının özellikleri ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Günümüzdeki durumları değerlendirilmiş ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Yapılan değerlendirme ve karşılaştırmalar tablolar ile metne aktarılmıştır.

TÜRK HAMAM YAPILARI

Türk kültüründe hamam sadece kapalı ve yıkanma eyleminin yerine getirildiği bir mekân olmamıştır. Sosyal hayat içerisinde önemli bir yer tutan ve toplumsal kültürün en önemli parçalarından biri olarak kabul görmüştür. Selçuklular döneminde hamam yapıları caminin işlevlerini tamamlayan bir konumda olarak görülmüştür. Zengin insanların hamam yapturmaları bir hayır işi olarak kabul görmüştür (Koren, 1996:83). Türklerin Anadolu'da güçlü devletler kurmalarıyla hamam yapılarının inşası da hızlanmıştır. Türk toplumlarında hamam mimarisi geliştikçe kullanım yerlerine göre inşa edilen hamamların sınıflandırılması gerçekleştirilmiştir. Hamam yapıları ilk olarak özel ve genel olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca kadın ve erkeklerin aynı anda hizmet alabildikleri çifte hamam ve sadece erkeklere hizmet eden tek hamam olarak da gruplandırılmışlardır (Arseven, 1956:517). Özel hamamlar konak, köşk gibi yapılara ait olarak inşa edilen kullanıcıları az sayıda olan mekanlardır (Önge, 1988:404). Genel

hamamlar ise genelde çarşı hamamı olarak bilinen vakıf ya da külliye'nin inşa ettirdiği daha çok kullanıcıya hitap eden mekanlardır (Eyice, 1994:538).

Su ve temizlenmenin beraberinde getirdiği hamam yapıları Türk toplumları için Orta Asya'da geçirdikleri zamandan itibaren önemli olmuştur. Anadolu topraklarında yerleşik yaşama geçme ve devlet gibi bir örgütlenmenin gerçekleşmesinin ardından hamam yapılarına verilen önem artmış ve çok fazla sayıda inşa edilmiştir. Gelenen noktada kullanım yerlerine göre bu kadar çok sınıflandırılmış hamam yapılarının gelişimini algılamak için mimari bağlamda tarihini açıklamak gerekmektedir. Türk kültüründe hamam yapılarının geçirdiği süreç Orta Asya'dan başlayarak Osmanlı dönemine kadar araştırılmıştır. Ardından hamam yapılarının mekânsal organizasyonları, mimari tipolojileri ve unsurları ele alınmıştır.

Türk Hamam Yapılarının Tarihi

Türklerin Orta Asya dönemine ait hamam kültürleri ile ilgili kaynaklar sınırlıdır. Ancak bu dönemde hamam olarak kullandıkları seyyar çadırların varlığı bilinmektedir (Taşçıoğlu, 1988 :23). Ancak Türklerin Orta Asya'dan göç ettiklerinde Anadolu'ya gelmeden önce hamam kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. Çerge ismini verdikleri bir çadır hamam kullanmışlardır. I. Alaaddin Keykubat, hamam-sefer isimli bir çadır hamamıyla birlikte sefere çıkmıştır (Önge, 1995:9). Türklerin, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan yolculukları sırasında farklı coğrafyalarda hamam yapıları inşa ettikleri bilinmektedir. İran/Nigar'da Büyük Selçuklu dönemine ait ve Anadolu Türk hamamları ile ortak nitelikler taşıyan bir yapı bulunmuştur (Önge, 1988:403). Orta Asya dönemi ile ilgili sınırlı kaynakların incelenmesi sırasında Türklerin hamam kültürü ile Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları görüşü çürütülmüştür.

Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu topraklarına gelen Türkler yerleştiklerinde antik dönemlerden kalan hamamları İslamiyet inancında yer alan temizlik şartlarına göre düzenlemişlerdir. İslamiyet inancında akan suyun temiz olarak görülmesi üzerine kurnalar suyun dökülerek kullanılması için hamam yapılarında uygulanmıştır (Önge, 1988:403). Türkler Anadolu'da kendilerine ait olan hamam yapılarını ise 12. Yüzyılda inşa etmeye başlamışlardır (Eyice, 1997:412).

Selçuklu döneminde hamam yapılarında havuz kurgulanmamıştır. Ancak kaplıca ve ılıca gibi sıcak su alanlarında havuz kullanımını gerçekleştirmişlerdir. Kaplıca ve ılıcalardaki havuzlarda yıkanma eyleminden önce vakit geçirmişlerdir. Genel olarak yıkanma eylemi için kurnalardan yararlanarak akan suyu kullanmışlardır. Hamam yapıları içerisinde sıcaklık merkezi olan göbek taşı üzerinde terlemişlerdir. Anadolu topraklarında Türkler tarafından inşa edilmiş olan en eski hamam yapısının Ani'de kalıntıları bulunan eserler olduğu düşünülmektedir. Kalıntıları bulunan bu hamam yapısının soyunmalık bölümü günümüze ulaşmamıştır. Ilıklık bölümü kare plan tipinde, üst örtüsünde kubbe olan bir mekandır. Sıcaklık bölümü dört adet eyvanla dört hücreden meydana gelen üst örtüsünde beşik tonozun kullanıldığı bir mekandır. Sıcaklık bölümünün üst örtüsünde orta ve köşe alanlarda kubbe kullanılmıştır. Soyunmalık, ılık ve sıcaklık bölümleri arka arkaya sıralanmıştır. Ani'deki hamam yapısında bulunan sıcaklık mekanının şeması Türk hamamlarında ana plan olarak kullanılmaya devam etmiştir (Eyice, 1997:412). Bu dönem içerisinde hamam yapılarında kadın ve erkeklerin hamam yapısını aynı zamanda kullanabildikleri çifte hamam mimarisi geliştirilmiştir. Çifte hamamlar, İki bölümün girişleri farklı sokaklardan sağlanan, erkekler için ayrılan bölümün daha geniş alana sahip olduğu yapılar olarak inşa edilmişlerdir (Önge, 1998:403).

Osmanlı döneminde ise hamam yapıları geliştirilerek kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti sınırlarının ulaştığı tüm topraklarda hamam inşa etmiştir. Osmanlı Türklerinde hamam yapılarının bu kadar yaygın şekilde kullanılmasının nedenleri; iyi gelir getiren mekanlar olmaları ve külliye geleneği ile olan ilişkisinden kaynaklanmıştır. Yenicami, Beyazıt, Süleymaniye ve Fatih gibi birçok külliye'nin kendilerine ait özel hamamları da inşa edilmiştir (Eyice, 1997:414).

Günümüzde ise gelişen teknoloji, değişen yaşam şartları sebebiyle hamam kültürü kaybolmaya yüz tutmuştur. 21. Yüzyıl içerisinde geleneksel Türk hamam yapılarının varlığını koruması, yeniden gündelik yaşamın içine girmesi olası bir ihtimal olarak görülmemektedir. Ancak kültürümüzün önemli simgelerinden olan ve günümüze ulaşan hamam yapılarının korunmasının ve sosyal hayata kazandırılmasının önemli bir konu olduğu düşünülmektedir.

Türk Hamam Yapılarının Mekanları ve Mimari Unsurları

Hamam kelimesi Arapça hamm kökünden türemiş, ısıtan yer, yıkanma yeri anlamlarında karşılık gelmektedir. Türk hamam yapılarını oluşturan mekânsal unsurlar soyunmalık, ılık, sıcaklık olmak üzere ana bölümlerden ve hamamı ısıtmak için kullanılan tesisat sisteminin olduğu külhan bölümünden oluşmaktadır (Eyice, 1997:414).

Soyunmalık alanı hamam yapılarının hemen girişinde yer alan yıkanma eylemine başlamadan önce kıyafetlerin çıkartıldığı, yıkanma eyleminden sonra dinlenmenin gerçekleştirildiği mekandır. Bir diğer ismi camekan olan soyunmalık alanı Türk hamam yapılarında en büyük alana sahip bölüm olarak kurgulanmıştır. Türk hamam yapılarında soyunmalık alanının kurgusu neredeyse hiç değişmemiştir. Genel olarak Türk hamamlarının soyunmalık bölümlerinde duvar kenarlarında soyunma sekileri ve mekânın orta noktasında şadırvan bulunmaktadır (Önge, 1998:407). Hamam yapılarının birçoğunda soyunmalık alanı geniş ve gösterişli şekilde düzenlenmiş, üst örtülerinde büyük bir kubbe kullanılmıştır. Genellikle kagir olarak yapılmıştır. Soyunmalık alanları duvar düzlemlerinde az sayıda kullanılan pencereler ve kubbede yer alan aydınlık feneri sayesinde aydınlatılmıştır (Eyice, 1997:416).

Ilıklık mekânı hamam yapılarında sıcaklık ve soyunmalık arasında yer alan soğukluk olarak da isimlendirilen bir alandır. Anadolu'da inşa edilmiş 12. Ve 13. yüzyıl hamamlarında soyunmalık alanından ılıkılık alanına geçilen aralık olarak adlandırılmış bir mekân kurgulanmıştır. Ancak 14. yüzyıldan sonra aralık mekânı inşa edilen hamam yapılarında kullanılmamıştır. Ilıklık alanında kullanıcının dinlenmesi için mermer setler, temizlik hücreleri (traşlık) ve bazı örneklerde tuvaletler kullanılmıştır. Bu mekânın üst örtüsü beşik tonoz ve kubbe ile tasarlanmıştır (Ertuğrul, 2009:251). Bu mekânın kullanım amacı bedeni sıcak bölüme alıştırmaktır. Yıkanma işlemi tamamlandıktan sonra gusül abdesti almak için kullanılmıştır (Taşçıoğlu, 1988). Ilıklık alanında aydınlatma kubbelerde kullanılan filgözü ile gerçekleştirilmiştir. Filgözü genel olarak yuvarlak şekilde ve bombeli camlar ile yapılsa da bazı örneklerde camların yerleştirildiği bölüm yıldız şeklinde gerçekleştirilmiştir (Eyice, 1997:416).

Sıcaklık alanı hamam yapılarında asıl yıkanma eyleminin gerçekleştiği mekandır. Yapının en sıcak ve buharlı alanı olan sıcaklıkta orta noktada göbek taşı ve simetrik şekilde düzenlenmiş halvet hücreleri kurgulanmıştır. Halvet hücrelerinin ve eyvanların kullanıldığı hamam yapılarında kullanıcıların oturması için sekiler ve kurnalar konumlandırılmış, üst örtülerinde tonoz ve kubbeler kullanılmıştır. Göbek taşı ise kullanıcıların üzerine terlemek için yattığı mermer malzemeden tasarlanmış çokgen ve dikdörtgen formda alanlardır. Sıcaklık mekânlarının genellikle üst örtülerinde merkezi büyük bir kubbe kullanılmıştır (Ertuğrul, 2009:252). Türk hamam yapılarında mekânların belirli bir eksen üzerinde düzenlenmesi hâkim bir özellik olmuştur. Özellikle sıcaklık mekânlarında Orta Asya'dan itibaren yapı sanatında kullandıkları dört eyvanlı plan şeması uygulanmaya devam etmiştir (Eyice, 1997:412).

Türk hamam yapılarında genel olarak sıcaklık mekânının bir duvar düzlemi boyunca uzanan sıcak su deposunun gerisinde konumlanan külhan ismi verilen yakıt deposu ve tesisat mahalli bulunmaktadır (Önge, 1988:409). Osmanlı devrinde kazan ismi verilen külhanda odun yakılarak su ısıtılmıştır (Eyice, 1997:412). Külhanda yakılan ateşin sıcak dumanı sıcaklık ve ılıkılık mekânlarının yükseltilmiş döşemeleri aralarından dolaşarak hamamı ısıtmaktadır. Yükseltilmiş döşemenin altında kalan sıcak dumanın dolaştığı bu alana cehennemlik ismi verilmiştir (Ertuğrul, 2009:253).

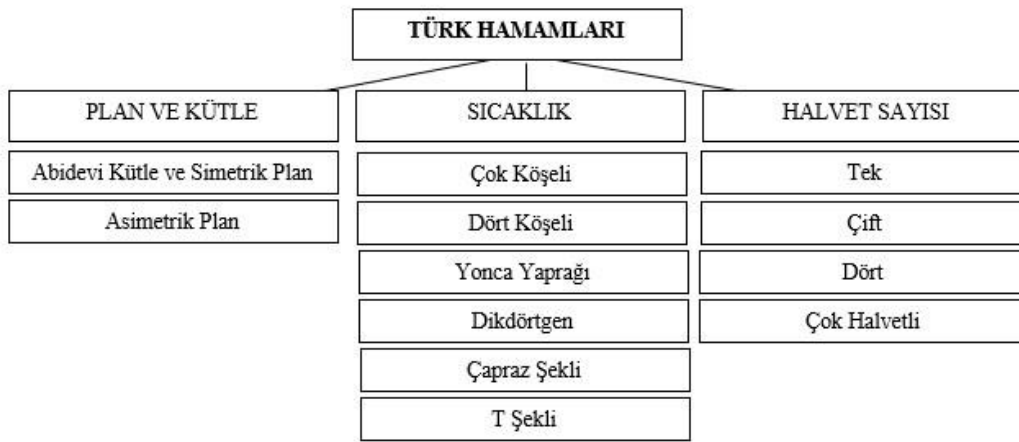
Türk hamamlarında mimari unsurlar duvar, kolon, kemer, üst örtü elemanları olarak ele alınmıştır. Hamam yapılarının duvar düzlemlerinde moloz taşlarla yığma sistem kullanılarak inşa edilen örnekler 14. yüzyılda kullanılmıştır. 15. Ve 16. yüzyıla gelindiğinde ise duvar düzlemleri kesme taş ve tuğlalar ile inşa edilmiştir (Yıldırım, 2021:53). İç duvar düzlemleri de taşıyıcı görevini üstlenmişlerdir (Aru, 1941:42). Ilıklık ve sıcaklık mekânları sürekli olarak ısıya ve neme maruz kaldıkları için bu alanların duvar düzlemlerinde bu koşullara dayanıklı olan horasan harcı kullanılmıştır. Ahşap olarak inşa edilmiş soyunmalık alanlarında ise sıklıkla küçük taş ayakları olan ahşap kolonlar kullanılmıştır. Ancak mermer malzemenin kullanıldığı kolonlara da rastlanmaktadır. Hamam yapılarında genel olarak basık ya da daire şeklinde ve kapı, pencere açıklıklarında, nişlerin üst bölümünde tuğla malzemeden yapılmış kemerler kullanılmıştır. (Asatekin, 1978:68,69). Hamam yapılarında üst örtü olarak sıklıkla karşılaşılan elemanlar tonoz ve kubbelerdir. Kubbe elemanını üst örtü olarak kullanırken geçiş elemanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Geçiş sağlamak için tromp, pandantif ve Türk üçgenlerinin kullanılmıştır. Tonoz kullanımı hamam yapılarında genellikle küçük boyutta olan dikdörtgen şeklindeki mekânların üst örtüsünde görülmüştür. Tonozların yüzeyleri ise sıcaklık ve neme dayanıklı olması için horasan harcı ile sıvanmıştır Hamam yapılarında yer alan ana mekânların orta bölümlerinde ve halvet hücrelerinde üst örtü olarak sıklıkla kubbe kullanılmıştır. Kubbeler tuğla ve bağlayıcı harçlar ile inşa edilmiştir. Hem iç mekândan hem de dışardan hissedilen kubbeler horasan harcı ile sıvanmıştır (Demirdal, 2014:46-47).

Soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık bölümleri hamam yapılarının iç mekânını oluşturmaktadır. Mekânları oluşturan birçok mimari unsurda hamam yapılarında mekânın özellikleri dikkate alınarak kullanılmıştır. Sıcaklık ve nem dikkate alınarak mimari unsurları korumak istemişler, üst örtüler yardımıyla mekânların sınırlarını vurgulamışlardır. Türk hamamlarında, yapıların mimari tipolojilerinin geliştirilmesinde ise mekânların örgütlenme şekli ve kullanılan mimari unsurlar etkili olmuştur.

Türk Hamam Yapılarının Mimari Tipolojisi

Türk hamam yapıları ortaya çıktıkları dönemden itibaren plan ve görünüş bağlamında fazla çeşitlilik göstermemiştir. Benzer plan şemaları uygulamışlar ve görünüşler az miktarda değiştirilmiştir. Böylece hamam yapılarının ana fikri korunarak asırlarca inşalarına devam edilmiştir. Plan şekli ve görünüşün korunmasında toplumda var olan hamam kültürü ile uyumlu olması önemli bir etkidir. Geçmişten itibaren inşa edilmiş Türk hamam yapılarında gerçekleştirilen çok az değişikliklere rağmen mimari bağlamda yapıların tipolojileri, mekanların farklı özellikleri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

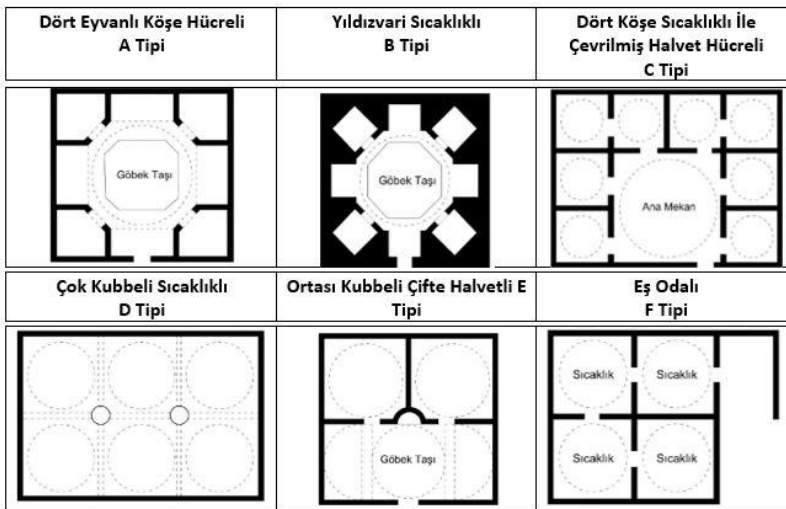
Türk hamamları üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda mimari tipolojileri farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Ülgen (1950:176-177) hamam yapılarının tipolojisini üç sınıfa ayırmıştır. Bu sınıflandırmayı hamam yapısının plan ve kütesine, sıcaklığın oluşturulma şekline ve halvet hücrelerinin sayısını dikkate alarak gerçekleştirmiştir. Plan ve kütle olarak ele aldığı sınıflandırmayı da kendi içerisinde abidevi kütleli ve simetrik planlı ve gelişmemiş veya asimetrik planlı olarak iki alt başlığa ayırmıştır. Sıcaklık mekanının oluşturulmasına bağlı olarak gerçekleştirdiği sınıflandırmayı dört köşeli, dikdörtgen, T şekli, yonca yaprağı, çapraz şekli, çok köşeli olmak üzere altı alt başlıkta toplamıştır. Halvet sayısına göre oluşturduğu sınıflandırmayı tek, çift, dört ve çok halvetli olarak belirlemiştir. Ülgen'in gerçekleştirdiği sınıflandırma Şekil 1'de aktarılmıştır.

Şekil 1: Ülgen'in Hamam Yapılarını Tipolojik Sınıflandırması

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Eyice (1960:110) ise Türk hamam yapılarının tipolojik sınıflandırmasını gerçekleştirirken sıcaklık mekanını dikkate almıştır. Sıcaklık mekanının biçimlenişine göre hamam yapılarını dört eyvanlı köşe hücreli, yıldızvari sıcaklıklı, dört köşe sıcaklıklı-çevrilmiş halvet hücreli, çok kubbeli sıcaklıklı, ortası kubbeli çifte halvetli ve eş odalı olarak altı gruba ayırmıştır. Eyice'nin gerçekleştirdiği hamam yapılarının mimari tipolojisi Görsel 2'de aktarılmıştır.

Şekil 2: Eyice'nin Hamam Yapılarını Tipolojik Sınıflandırması

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Dört eyvanlı köşe hücreli hamam yapılarında sıcaklık haçvari plan tipi olarak da isimlendirilmektedir. Sıcaklık alanının dört bir yanında, köşe noktalarda ve giriş alanında eyvanlar konumlandırılmıştır. Hamam yapılarında uygulanmış en yaygın plan tipolojisidir. Yıldızvari sıcaklıklı tipte sıcaklık mekânı altılı, yedili ve sekizli çokgen şekline düzenlenmiştir. Çokgen şeklinde düzenlenen mekânın çevresinde yer alan duvarlarda tonozlu nişler kullanılmıştır. Dört köşe sıcaklıklı ile çevrilmiş halvet hücreli tip ise ilk iki plan şemalarına nispeten daha basit çözümü olan, dikdörtgen veya kare şeklinde çözümlenen, halvet hücrelerinin kenarda sıralandığı bir mekandır. Çok kubbeli sıcaklıklı tipte sıcaklık mekânı kemerler ile bölümlere ayrılmış, bölümlerin üst örtüsünde kubbelerin yer aldığı, genellikle göbek taşının kullanılmadığı bir plan şemasındadır. Ortası kubbeli çift halvetli tipte sıcaklık mekânı dar bir dikdörtgen şemada kurgulanmıştır. Orta alanının üstü kubbe, yan bölümlerin üstü tonozlarla örtülmüştür. Orta mekândan iki oda biçiminde ve yan yana kurgulanmış halvet hücrelerine geçilmektedir. İki halvet hücrelerini birleştiren duvar düzleminin orta noktasında niş kullanılmıştır. Eş odalı tipte hamam yapısını oluşturan ılık, sıcaklık ve halvet hücreleri aynı büyüklükte kurgulanmıştır. Odaların üst örtülerinde kubbe kullanılmıştır (Eyice, 1960:110-111-112).

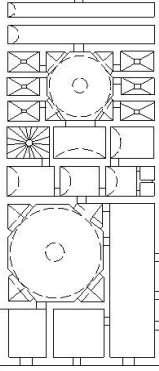
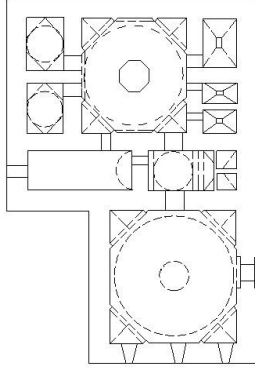
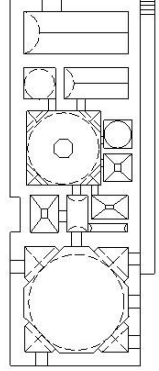
KARS/MERKEZ'DE YER ALAN HAMAM YAPILARI

Bir sınır şehri olan Kars kenti 1064 yılında Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Ancak Alparaslan'ın kentten ayrılmasından sonra Kars farklı toplumların hüküm sürdüğü bir alan olmuştur. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın gerçekleştirdiği sefer sonucunda kente Osmanlı hâkim olmuştur. 1354 yılında kentte başlayan Osmanlı hakimiyeti 1877 yılında Rus işgaline kadar devam etmiştir (Kırzioğlu, 1977:362-363). Bu sebeple kentte var olan Türk eserlerinin birçoğu Osmanlı Dönemi'nde hayata geçirilmiştir. Bu dönemde kente birçok cami, türbe, saray, medrese ve hamam yapıları inşa edilmiştir (Delen, 2005:1). Kars/Merkez'de Anadolu Hamamı, Topçuoğlu Hamamı, Cuma Hamamı, Askeri Hamam, Asri Hamam, İlbeyoğlu Hamamı, Mazlumoğlu Hamamı ve Kızılay Hamamı isimli sekiz adet hamam yapısı yer almaktadır (Akyol, 2022:86). Kentin merkezinde yer alan ve günümüze ulaşmış üç adet Osmanlı dönemi hamam yapısı çalışmanın örneklemleri olarak belirlenmiştir. Ancak gerçekleştirilen literatür taraması kapsamında hamam yapılarının ismi ile ilgili bir karmaşa olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın örneklemini oluşturan hamam yapıları; Mazlumağa Hamamı, İlbeyoğlu Hamamı ve Cuma Hamamı'dır. Kentte yer alan Mazlumoğlu Hamamı, Topçuoğlu Hamamı ve İlbeyoğlu Hamamı, Osmanlı döneminde inşa edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış yapılardır. Çalışma kapsamında üç adet hamam yapısı ele alınmıştır.

Ancak Mazlumağa Hamamı ve Cuma Hamamı'nın isimleriyle ilgili bir karışıklık bulunmaktadır. Taranan kaynaklarda Cuma Hamamı'nın yerel halk arasında Topçuoğlu Hamamı ve Asri Hamam adlarıyla anıldığına rastlanmıştır (Kızılkaya, 2007:203). Kars Kültürü ve Tanıtım Rehberi (2020:19)'de Mazlumağa Hamamı'nın bir diğer adının Topçuoğlu Hamamı olduğu belirtilmiştir. Delen (2005:55) Cuma Hamamı'nın Topçuoğlu Hamamı olarak da bilindiğini ifade etmiştir. Bir gazete haberinde (Öztürkkan, 2017) ise bu konu ile ilgili açıklama yapılmıştır. Mazlum Ağa isimli kişinin 1742 yılında hamam yapısı inşa ettirdiği, 1970'li yıllarda hamamı Topçu isimli birinin satın almasıyla adının değiştiği, Mazlumağa Hamamı isimli yapının Topçu Hamamı olarak anılmaya başladığı bilgisi verilmiştir. Aynı zamanda Aleksandr Puşkin'in bu hamamda yıkanmasından dolayı Puşkin Hamamı ismi de halk arasında kullanılmıştır. Haberde 1863 yılında inşa edilmiş olan Cuma Hamamı'nın isminin cuma günleri kadınlara hizmet vermesinden dolayı aldığını, yapı döneminin modern bir yapısı olması sebebiyle halk arasında Asri Hamam olarak anıldığını anlatılmıştır. Bu sebeplerle isimleri konusunda karışıklık yaşanan hamam yapıları çalışma kapsamında Mazlumağa Hamamı ve Cuma Hamamı olarak anılmıştır.

Çalışmanın örnekleminde yer alan üç hamam yapısının mekân örgütlenmeleri, mimari tipoloji ve unsurları değerlendirilmiştir. Yapıların değerlendirmeleri gerçekleştirilerek birbirleriyle uyum ve farkları belirlemek amaçlanmıştır. Örnekleminde yer alan 3 adet Osmanlı dönemi hamam yapılarının, inşa tarihleri, plan şemaları, konumları ve son durumları hakkında detaylı bilgiler Tablo 1'de aktarılmıştır.

Tablo 1: Kars Kentinde Yer Alan Türk Hamam Yapıları

Yapının Adı	Mazlumağa Hamamı	Cuma Hamamı	İlbeyoğlu Hamamı
Yapım Tarihi	1742	1863	1774
Konumu	Kaleiçi Mahallesi	Sukapı Mahallesi	Çarşı Mahallesi
Plan Şeması			

Kaynak: Hamam Yapılarının Plan Şemaları Delen (2005)'den referans alınarak yazar tarafından tekrar çizilmiştir.

Mazlumağa Hamamı: Yapı Kars Çayı'nın kenarında, Kars Kalesi'nin batısında, Kaleiçi Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapı 1742 yılında Osmanlı Devleti'nin kenti onardığı esnada inşa edilmiştir (Kültür Envanteri, 2023, Kızılkaya, 2017:203). Yapının bir kitabesi yoktur, ancak doğu cephesinde yer alan duvar düzlemine 1742 tarihi kazınmıştır. Doğu batı ekseninde uzanan yapının duvar düzlemlerinde düzgün kesme taş malzeme, kubbelerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapı günümüzde restore edilmiştir. Restorasyon sonrasında işlev değişikliğine uğrayarak kültür merkezi olarak hizmet vermektedir (Çelik ve Boçnak, 2020:19, Delen, 2005:62).

Hamam yapısının plan şeması soyunmalık, ılıkılık, sıcaklık ve külhan şeklindedir. Ancak yapıya giriş soyunmalık alanının önünde yer alan dikdörtgen plan şemasına sahip kapalı bir alandan gerçekleşmektedir. Soyunmalık alanı kare plan şemasında, üst örtüde kubbe kullanılmış bir mekandır. Bu alanın ortasında bir süs havuzu kullanılmıştır. Ilıklık mekânı diğer alanlara göre daha küçük bir metrekareye sahiptir. Ilıklık alanının iki yanında temizlik hücreleri yer almaktadır. Mekânda beşik tonoz ve kubbe kullanılarak üst örtüsü gerçekleştirilmiştir. Bu mekânda temizlenme ve dinlenme odaları da yer almaktadır. Ilıklık mekânının arkasında yer alan sıcaklık kısmında ise 6 adet halvet hücresi yer almaktadır. Orta alanda üst örtü olarak kubbe, halvet hücrelerinin üst örtüsünde ise tonoz kullanılmıştır. Sıcaklığın arka alanında ise dikdörtgen plan şemasına sahip, sıcaklık mekânı boyunca uzanan su deposu yer almaktadır. Su deposunun arka alanında ise aynı plan şemasına sahip külhan bölümü yer almaktadır. Su deposu ve külhan mekanlarının üst örtülerinde ise tonoz kullanılmıştır. Mazlumağa Hamamı ile ilgili görseller Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Mazlumağa Hamamı'nın 2019 ve 2023 yıllarına ait görselleri

2019 yılına ait görseller		
Genel Görünüm	Genel Görünüm	İç Mekân
		
2023 yılına ait görseller		
Genel Görünüm	Genel Görünüm	İç Mekân
		

Kaynak: 2019 yılına ait görseller; Kars Manşet Gazetesi (2023), 2023 yılına ait görseller; Kişisel Arşiv (2023).

Cuma Hamamı: Erzurum Caddesi üzerinde, Sukapı Mahallesi'nde yer alan yapı, Asri Hamam adıyla da anılmaktadır. Yapının özgün işleviyle 2000'li yıllara kadar kullanıldığı bilinmektedir. Yapının restore edilmiş ve

işlev değişikliğine gidilmiştir. Günümüzde galeri binası olarak kullanılmaktadır (Kültür Envanteri, 2023, Kızılkaya, 2017:203). Hamamda yapı malzemesi olarak duvar düzlemlerinde kesme taş kullanılmıştır. Üst örtüsünde yer alan kubbeler ise tuğla malzemeden inşa edilmiştir (Delen, 2005:57).

Cuma Hamamı'nın plan şeması incelendiğinde, soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık mekanlarının bir eksen üzerinde dizildiği görülmektedir. Soyunmalık alanı kare plan şemasında, kubbe ile üstü örtülmüş bir mekân olarak kurgulanmıştır. Ilıklık mekânı diğer alanlara göre küçük ve dikdörtgen plan şemasındadır. Üst örtüsünde kubbe kullanılmıştır. Ilıklık alanında yer alan temizlik hücrelerinin üst örtülerinde ise tonoz kullanılmıştır. Ilıklık alanının yan tarafında külhan yer almaktadır. Külhan bölümünün üst örtüsünde tonoz kullanılmıştır. Arka alanda ise sıcaklık mekânı konumlandırılmıştır. Sıcaklık mekanına girildiğinde üstü kubbe ile örtülü orta alana geçiş yapılmaktadır. Göbek taşı sekizgen biçiminde olarak kurgulanmıştır. Orta alanın her iki tarafında halvet hücreleri sıralanmıştır. Yapıda toplam beş adet halvet hücresi kullanılmıştır. Hücrelerin üst örtülerinde ise kubbe ve tonoz kullanılmıştır. Cuma Hamamı ile ilgili görseller Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Cuma Hamamı'nın 2019 ve 2023 yıllarına ait görselleri

2019 yılına ait görseller		
Genel Görünüm	Genel Görünüm	Genel Görünüm
		
2023 yılına ait görseller (Kişisel Arşiv)		
Genel Görünüm	Genel Görünüm	Genel Görünüm
		
Giriş Alanı	Giriş Alanı	İç Mekân
		

Kaynak: 2019 yılına ait görseller; (Kılıç, 2019:314-315), 2023 yılına ait görseller; Kişisel Arşiv (2023).

İlbeyoğlu Hamamı: Yapı Kars Kalesi'nin eteğinde 1774 yılında inşa edilmiştir. Yapıda yer alan ve sonradan eklenmiş olan büyük bir balkon sebebiyle Balkonlu Hamam olarak da bilinmektedir. Ayrıca Muradiye Hamamı ve İplikçioğlu Hamamı isimleriyle de anılmaktadır. Yapının duvar düzlemlerinde kesme taş malzeme, kubbe

yapımında tuğla kullanılmıştır. Yapı hamam işleviyle 2001 yılına kadar kullanılmıştır (Kültür Envanteri, 2023, Delen, 2017:57,202, Kızılkaya, 2017:202).

İlbeyoğlu Hamamı'nın plan şeması incelendiğinde soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık olarak mekanların sıralandığı anlaşılmaktadır. Soyunmalık mekânı kare plan şemasında olup üst örtüsünde kubbe kullanılan bir alandır. Soyunmalık mekanının ardından ılıkliğe geçiş yapılmaktadır. Ilıklık mekânı ise dikdörtgen plan şemasında küçük bir alana sahiptir. Bu mekânda temizlik hücreleri de yer almaktadır. Alanların üst örtülerinde ise tonoz kullanılmıştır. Arka alanda kalan sıcaklık mekanının orta alanının üst örtüsünde kubbe kullanılmış, orta alanda sekizgen bir göbek taşı konumlandırılmış ve halvet hücreleri orta alanın kenarlarında yer alacak şekilde düzenlenmiştir. Halvet hücrelerinin üst örtüsünde tonoz ve kubbe kullanılmıştır. Sıcaklık alanının arkasında ise su deposu bölümü bulunmaktadır. Su deposunun arka alanında ise külhan yer almaktadır. Su deposu ve külhan bölümlerinin üst örtülerinde beşik tonoz kullanılmıştır. İlbeyoğlu Hamamı ile ilgili görseller Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. İlbeyoğlu Hamamı'nın 2019 ve 2023 yıllarına ait görselleri

2019 yılına ait görseller		
Genel Görünüm	Üst Örtü	İç Mekân
		
2023 yılına ait görseller (Kişisel Arşiv)		
Genel Görünüm	Genel Görünüm	Genel Görünüm
		
Giriş	İç Mekân	İç Mekân
		

Kaynak: 2019 yılına ait görseller; (Kılıç, 2019:308-310), 2023 yılına ait görseller; Kişisel Arşiv (2023).

DEĞERLENDİRME

Kars ilinde yer alan Mazlumağa Hamamı, Cuma Hamamı ve İlbeyoğlu Hamamı, Osmanlı Devlet'i döneminde inşa edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış yapılar olması sebebiyle ele alınmıştır. Literatür kapsamında yer verilen Türk Hamam yapılarının özellikleri dikkate alınarak örneklem değerlendirilmiştir. İlk olarak hamam yapılarının kullanım şekilleri ve mekân düzenleri incelenmiştir. Türk Hamam yapılarında kullanım amaçlarının çok fazla sayıda sınıflandırılması ve mekân düzenlerinin bir eksen üzerinde sıralanan bir sistemde inşa edilmesi kıstasları ile örneklemde yer alan hamam yapılarının özellikleri değerlendirilmiştir. Tablo 5'te gerçekleştirilen değerlendirmeye yer verilmiştir.

Tablo 5. Kars/Merkez’de Yer Alan Hamam Yapılarının Kullanım Şekli ve Mekân Düzeni

Hamamlar	Kullanım Şekli	Mekân Düzeni
Mazlumağa Hamamı	Tek Hamam	
Cuma Hamamı	Tek Hamam	
İlbeyoğlu Hamamı	Tek Hamam	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Örneklemede yer alan tüm hamam yapıları tek hamam olarak inşa edilmiştir. Ancak literatür kapsamında gerçekleştirilen araştırmada Cuma Hamamı’nın cuma günleri kadınların kullanımına açıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Hamam yapılarının mekân örgütlenmeleri incelendiğinde Mazlumağa Hamamı ve İlbeyoğlu Hamamı’nın soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve külhan mekanlarının tek bir eksen üzerinde sıralandıkları gözlemlenmiştir. Ancak iki yapıda da hamam yapısı dışında kalan mekân kullanımı vardır. Mazlumağa Hamamı’nda bir eyvan kullanılmıştır. Soyunmalık alanına bu mekândan giriş gerçekleştirilmiştir. İlbeyoğlu Hamamı’nda sonradan eklenmiş bir balkon bulunmaktadır. Cuma Hamamı’nın mekân örgütlenmesinde soyunmalık, ılıklik, ılıkliğin hemen yanında külhan bulunmaktadır. Sıcaklık ise ılıklik ve külhan mekanının arka kısmında yer almaktadır. Bu hamam yapısında soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık tek bir eksen üzerinde sıralanmış olsa da külhan bölümünün konumu farklılaşmaktadır.

Hamam yapılarının mimari tipolojileri ikinci değerlendirme basamağını oluşturmaktadır. Bu değerlendirmede Ünver ve Eyice’nin hamam yapıları için belirlemiş olduğu tipolojiler dikkate alınmıştır. Gerçekleştirilen değerlendirme ise Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Kars/Merkez’de Yer Alan Hamam Yapılarının Mimari Tipolojilerinin Değerlendirilmesi

Hamam Yapıları	Ülver Mimari Tipolojisi			Eyice Mimari Tipolojisi					
	Plan ve Kütle	Sıcaklık	Halvet Sayısı	A	B	C	D	E	F
Mazlumağa Hamamı	Asimetrik	Dikdörtgen	Çok Halvetli (6)	+		+			
Cuma Hamamı	Asimetrik	Çok Köşeli	Çok Halvetli (5)			+			
İlbeyoğlu Hamamı	Asimetrik	Çok Köşeli	Dört Halvetli			+			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Örneklemede yer alan hamam yapılarının mimari tipolojileri ilk olarak Ülver’in belirlediği kıstaslar ile gerçekleştirilmiştir. Bu incelemede hamam yapılarının hepsi asimetrik plan düzlemine sahip olarak belirlenmiştir. Yapıların sıcaklık mekanları ise Mazlumağa Hamamı’nda dikdörtgen, Cuma Hamamı ve İlbeyoğlu Hamamı’nda çok köşeli olarak tespit edilmiştir. İki hamamda çok köşeli olarak belirlenmelerinde halvet hücrelerinin belirli bir düzen içinde sıralanmaması sebep olmuştur. Hamam yapılarında halvet hücrelerinin kullanımı hepsinde vardır. Mazlumağa Hamamı ve Cuma Hamamı, halvet hücreleri bakımından tipolojik olarak çok halvetli sınıfa girmektedir. İlbeyoğlu Hamamı ise dört halvetli sınıfında yer almaktadır.

Hamam yapılarının Eyice’nin belirlemiş olduğu plan tipolojisi bağlamında değerlendirilmesinde yapıların dört köşe sıcaklık ile çevrilmiş halvet hücreli sınıfında oldukları belirlenmiştir. Ancak hamam yapılarında kullanılan halvet hücreleri üç taraftan sıcaklık ana mekanını sarmamaktadır. Ayrıca Mazlumağa Hamamı dışındaki yapılarda halvet hücreleri belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmemiştir. Plan düzeni kapsamında dört köşe sıcaklık ile çevrilmiş halvet hücreli sınıfını net şekilde yansıtmamakla birlikte en yakın oldukları sınıf olarak belirlenmiştir.

Son değerlendirme basamağı olarak hamam yapılarının mimari unsurları değerlendirilmiştir. Duvar düzlemlerinde, üst örtülerinde kullanılan malzemeler incelenmiştir. Üst örtülerinde kullanılan mimari elemanlar saptanmıştır. Gerçekleştirilen değerlendirme Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Kars/Merkez’de Yer Alan Hamam Yapılarının Mimari Unsurlarının Değerlendirilmesi

Hamam Yapıları	Mimari Unsur		
	Duvar Malzemesi	Üst Örtü	Üst Örtü Malzemesi
Mazlumağa Hamamı	Kesme Taş	Kubbe- Tonoz	Tuğla
Cuma Hamamı	Kesme Taş	Kubbe- Tonoz	Tuğla
İlbeyoğlu Hamamı	Kesme Taş	Kubbe- Tonoz	Tuğla

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Örnekleme yer alan hamam yapılarında duvar düzlemlerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Üst örtülerinde ise kubbe ve tonoz yer almaktadır. Yapıların üst örtülerinin malzemesi ise tuğladır. Örnekleme yer alan hamam yapılarında duvar, üst örtü malzemesi ve kullanılan üst örtü elemanları kapsamında bir dil birliği vardır.

Çalışmanın son değerlendirme basamağı olarak örnekleme yer alan hamam yapılarının günümüzdeki durumları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yapıların son durumları, işlevleri dikkate alınarak gerçekleştirilen değerlendirme Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Kars/Merkez’de Yer Alan Hamam Yapılarının Güncel Durumu

Hamam Yapıları	Son Durumu	İşlevi
Mazlumağa Hamamı	Âtıl	Kullanılmamaktadır.
Cuma Hamamı	Restore Edilmiş.	Kullanılmamaktadır.
İlbeyoğlu Hamamı	Restore Edilmiş.	Restoran

SONUÇ

Su tüm insanlar için önemli bir yaşam unsuru olmuştur. Temizlenme ihtiyacı ile suyu kullanmak, zamanla bu eylemi gerçekleştirmek için mahremiyeti sağlamak gibi gereksinimlerle hamam yapıları şekillenmiştir. Hamam yapıları şekillendikleri dönemden itibaren farklı medeniyetler tarafından çağın teknolojik gelişmeleri, toplumlarının kültürlerinin gereksinimleri ile çeşitlendirilmiştir.

Türk hamam yapılarında da akan suda yıkanmanın dini bir gereklilik olması, Roma Hamamları’ndan farklı bir şekillenmeye sebep olmuştur. Anadolu’da zaman içerisinde güçlü bir uygarlık kuran Türkler hamam mimarisini geliştirmiştir. Günümüzde birçok tarihi hamam yapısı örneği Anadolu’nun çeşitli yerleşimlerinde bulunmaktadır. Kars ili de bu yerleşimlerden biridir. Son zamanlarda hamam kültürünün giderek azalması tarihi hamam örneklerinin yok olmasına sebep olmaktadır. Çalışma kapsamında da kaybolmaya yüz tutan bu kültürün sembelleri olan hamam yapıları ele alınmıştır. Kars ilinde yer alan Osmanlı dönemi hamam yapıları örneklem olarak seçilmiştir. Hamam yapılarının, kullanım alanları, mekânsal organizasyonları, mimari tipolojileri ve unsurları değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen değerlendirmeler kapsamında ulaşılan sonuçlar şu şekildedir:

- ✓ Örnekleme yer alan hamam yapılarının hepsi tek hamam olarak inşa edilmiştir.
- ✓ Mekân düzenlemeleri kapsamında yapılan incelemede Mazlumağa Hamamı ve İlbeyoğlu Hamamı, Türk hamamlarının bir özelliği olan düz bir eksen üzerinde mekanların sıralanması özelliğini göstermektedir. Cuma Hamamı mekân düzeninde külhan bölümünün konumu sıralamayı bozmaktadır. Ancak soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık mekanları bir eksen üzerinde sıralı şekilde tasarlanmıştır.
- ✓ Yapıların plan tipolojileri asimetrik şekilde kurgulanmıştır.
- ✓ Mazlumağa Hamamı dikdörtgen, diğer hamam yapıları ise çok köşeli sıcaklığa sahiptir. Bu konuda bir dil birliği yoktur.
- ✓ Yapıların hepsinde halvet hücresi kullanılmıştır. Halvet hücrelerinin sayısı 4 ve çok halvetli sınıfında yer almaktadır.
- ✓ Yapıların hepsi dört köşe sıcaklık ile çevrilmiş halvet hücresi sınıfında yer almaktadır.
- ✓ Yapılarda kullanılan duvar yüzeyi malzemeleri, üst örtü malzemeleri ve elemanları aynı tercih edilmiştir. Bu bağlamda aralarında bir dil birliği vardır.
- ✓ Örnekleme yer alan hamam yapılarının günümüzdeki durumları ile ilgili gerçekleştirilen değerlendirme sonrasında elde edilen sonuçlar şu şekildedir:
- ✓ Mazlumağa Hamamı âtıl durumdadır.
- ✓ Cuma Hamamı restore edilmiştir ancak bir işlev yüklenmemiştir. Şu an kullanılmamaktadır.
- ✓ İlbeyoğlu Hamamı restore edilerek işlev değişikliğine uğramıştır. Kafe-restoran olarak hizmet vermektedir.

Bugün insanların temizlenme ihtiyacının teknoloji sayesinde daha konforlu şekilde konutlarında sağlanması hamam kültürünün unutulmasına sebep olmuştur. Gündelik yaşamdan uzaklaşan tarihi hamam yapıları ise varlıklarını zor koşullarda devam ettirmektedir. Kars ilinin tarihi hamam yapıları kapsamında var olan hamam yapıları da bu durumdan etkilenmiştir. Günümüze ulaşan hamam yapılarının sayısı giderek azalmaktadır. Örneklem kapsamında yer alan hamam yapılarının restore edilerek farklı işlevlerle gündelik hayata kazandırılması olumlu örnekler arasında yer almaktadır.

Türk toplumlarında oldukça önem verilen, geliştirilen ve kullanılan hamam yapılarını günümüzde unutilan hamam kültürüne rağmen korumak bir gerekliliktir. Özellikle Kars ilinde ele alınan örnekler de olduğu gibi Türk hamam mimarisinin özelliklerini yansıtan, bir doku oluşturan hamam yapıları korunarak gündelik hayata kazandırılmalıdır. Türk mimarisinin özgün yapı grupları arasında yer alan hamamlar gelecek nesillere mimari miras olarak aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aru, K. A. (1949). "Türk Hamamları Etüdü", Yayınlanmış Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi İstanbul.
- Asatekin, G. (1978). "The Eski Hamam in Ankara" Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akyol, C. (2022). "Doğal ve Kültürel Kaynaklara Dayalı Turizm: Kars Destinasyonu", Journal of Applied Tourism Research, 3(1): 81-94.
- Arseven, C. E. (1946). Türk Sanat Tarihi Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari-Heykel-Resim-Süsleme ve Tezyini Sanatlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Buccino, L. (2012). "Water, Hygiene, Luxury, Pleasure: the Culture of Baths", Archaeological Mission of the Università Roma Tre at Lepcis Magna, 76-85.
- Çelik, K. ve Boçnak, S. (2020). Kars Kültürü ve Tanıtım Rehberi, (Ed. Mustafa Özyağcı), Epamat Basım, Ankara.
- Fiske, J. (1996). İletişim Çalışmalarına Giriş, (Çev: Süleyman İrvan), Ark Yayını: Ankara.
- Delen, M. (2005). "Kars İli ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri", Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Demirdal, M. (2014). "İstanbul'da İşlev Değişikliğine Uğramış Mimar Sinan Hamamları: Ortaköy Hamam Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ertuğrul, A. D. (2002). "Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ertuğrul, A. (2009). "Hamam Yapıları ve Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13):241-266.
- Eyice, S. (1960). "İznik 'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme" Tarih Dergisi, 11(15): 99-122.
- Eyice, S., (1997). "Hamam" Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 15 ss.402-430, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Güner Aktaş, G. (2011). "Anadolu'da Toplumsal Yaşamın Mekânsal İzleri", Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(7):55-68.
- Halaç, H. H., Kalak, M., Yıldırım, Ö. C. (2018). "Siverek Tarihi Hamam Yapılarının Kullanım Durumları" Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1): 54-74.
- Kılıç, U. (2019). "Kars, Ardahan ve Iğdır'daki (Merkez ve İlçeler) Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri" Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. F. (1977). Kars, MEB Ansiklopedisi, Eskişehir.
- Kızılkaya, O. (2017). "XIX. Yüzyılın Ortalarında Kars Sancağı'nda Bazı Sosyal ve Dini Yapılar", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4(8):192-223.
- Koren, L. (1996). Undesigning the Bath, Stone Bridge Press, Berkeley.
- Lucore, S.K. (2016). "Greek Baths". (Ed. Margaret M. Miles), A Companion to Greek Architecture, 328-341, John Wiley & Sons, Inc. Published, New Jersey.

Mackay, E.J.H. (1934). ‘‘Further Excavations at Mohenjo-daro’’, Journal of the Royal Society of Arts, 82:206-224.

Murat, L., (2012). ‘‘Hititlerde Su Kültü’’, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 31:125-158.

nge, Y. (1988). ‘‘Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar’’, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı ağ ve Eserleri I, 403-428, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Taşcıoğlu, T. (1998). Türk Hamamı, (Ed. Ali Pasiner), Unilever Yayınevi, İstanbul.

Ülgen A. S. (1950). ‘‘Hamam’’, İslam Ansiklopedisi 5, 174-178, Mill Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul.

Yegül, F. K. (2009). ‘‘Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yıkınma Geleneğinin Kökleri ve Geleceği’’ Anadolu/Anatolia, 35: 99-118.

Yegül, F. K. (2012). ‘‘Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin İlık Parmak’’, (Ed. Nina Ergin), Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem, ss.16-66, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

ztrkkn, Y. (2017). ‘‘Yanlış İsimler Dzeltilsin’’ Kars Gazete. <https://www.gazetekars.com/yanlis-isimler-duzeltilsin-21178h.htm>, Erişim Tarihi: 02.06.2023.

Kültür Envanteri, (2023). ‘‘Mazlumağa Hamamı’’ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/kulturenvanteri/mazlumaga-hamami>, Erişim Tarihi:02.07.2023.

Kültür Envanteri, (2023). ‘‘Cuma Hamamı’’ <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/kulturenvanteri/cuma-hamami>, Erişim Tarihi:02.07.2023.

Kültür Envanteri, (2023). ‘‘İlbeyoğlu Hamamı’’ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/kulturenvanteri/muradye--lbeyoglu-hamami>, Erişim Tarihi:02.07.2023.

Görsel Kaynakları

Tablo 2. Mazlumağa Hamamı 2019 yılına ait görseller <https://www.karsmanset.com/haber/tarihi-mazlum-aga-hamami-ilgisizlik-kurbani-48316.htm>, Erişim Tarihi:02.08.2023.

Tablo 2. Mazlumağa Hamamı 2023 yılına ait görseller Kişisel Arşiv.

Tablo 3. Cuma Hamamı 2019 yılına ait görseller Kılıç, U. (2019). ‘‘Kars, Ardahan ve İğdir’daki (Merkez ve İlçeler) Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri’’ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tablo 3. Cuma Hamamı 2023 yılına ait görseller Kişisel Arşiv.

Tablo 4. İlbeyoğlu Hamamı 2019 yılına ait görseller Kılıç, U. (2019). ‘‘Kars, Ardahan ve İğdir’daki (Merkez ve İlçeler) Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri’’ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tablo 4. İlbeyoğlu Hamamı 2023 yılına ait görseller Kişisel Arşiv.